

Colofon

Foto's:

Karin van Kooten, fa.Reil,
parochie St. Georgius Spierdijk.

Bijdrage:

Jos Laus en fa. Reil.

Eindredactie:

Thomas Laan.

Drukwerk:

Drukkerij Gerja, Waarland.

Voorwoord

Nadat in juni 2007 het toenmalige bestuur van de St.Georgiusparochie het groene licht had gegeven aan Orgelmakerij Reil uit Heerde om ons kerkorgel te restaureren, kunnen wij nu terugzien op een zeer succesvolle samenwerking met de fa.Reil.

Met echt vakmanschap is gewerkt aan de restauratie van ons kerkorgel en de betrokkene zijn erg enthousiast over het geleverde werk.

In deze brochure kunt u lezen welke onderdelen er allemaal vernieuwd zijn en welke zijn aangepast. Jos Laus heeft er een uitgebreide beschrijving van gegeven.

Wij, als parochiebestuur, zijn zeer blij dat de restauratie nu is voltooid en dat de parochianen van de St.Georgiusparochie kunnen genieten van het orgelspel.

Thl.

Het Ypma orgel van de parochiekerk St. Georgius te Spierdijk gerestaureerd.

Onlangs voltooiden de orgelmakers Gebr. Reil uit Heerde de restauratie van het Ypma-orgel (1875) in de parochiekerk van de St. Georgius te Spierdijk. Alvorens iets te vertellen over dit fraaie orgel, de makers en de jongste restauratie wil ik eerst een uitstapje maken naar een stukje kerkgeschiedenis, de tijd waarin dit alles ontstond en van welke kerkmuziek men zich in die tijd bediende.

Inleiding

Het zal wellicht bekend zijn dat in de eerste helft van de 19e eeuw de maatschappelijke omstandigheden gekenmerkt werden door grote tegenstellingen tussen katholieken en protestanten. In 1798 werd bij grondwet bepaald dat niet alleen godsdiensten gelijk werden gesteld, maar dat ook kerkgebouwen naar evenredigheid van het aantal gelovigen verdeeld zouden worden. De katholieken zagen hierin een toekomstige emancipatie, want tot die tijd was er sprake van een zeer hechte band tussen de Hervormde Kerk en de Overheid.

In 1815 werden alle kerkgenootschappen definitief voor de wet gelijkgesteld; bekend is bovendien dat Willem I door schenkingen de kerkenbouw stimuleerde.

Voor de katholieken, geleid door een Apostolisch vicaris, want er was nog geen sprake van bisdommen, betekende dit dat er een einde zou komen aan de zogenaamde "Schuilkerkenperiode" en dat zij voor een belangrijk deel hun voormalige kerken weer

zouden terugkrijgen. Dat dit alles niet zonder slag of stoot zou gaan laat zich raden. Uiteindelijk werd de Bisschoppelijke Hiërarchie in 1853 hersteld, wat tot een golf van antipapisme leidde. Katholieken en Protestanten trokken zich op hun vestingen terug, waarmee de verzuiling een feit was!

Kerkmuziek

Was het Gregoriaans vanouds de katholieke kerkmuziek bij uitstek, de polyfone muziek had zich navenant ontwikkeld. Aan het eind van de 18e eeuw zien we dat de meerstemmige muziek het Gregoriaans in de kerken heeft verdrongen. De Weense Klassieken als Haydn en Mozart waren zeer geliefd. De begeleiding was - indien de financiën dat toelieten - in handen van een orkest, terwijl het solistendom hoogtij vierde. Grote stadskerken hadden op hoogtijdagen meer weg van een concertzaal dan van een kerkgebouw!

Een reactie hierop kon natuurlijk niet uitblijven en het Provinciaal Concilie van 1865 greep dan ook met straffe hand in: een aantal saillante punten noem ik hier:

Het orgel wordt aangewezen als enige muziekinstrument bij uitstek voor de begeleiding van de kerkmuziek.

Het kerkorkest wordt uit de kerk verbannen, inclusief het solistendom.

De dames wordt de toegang tot de koren ontzegd!

Kort na 1865 wordt in Regensburg de 'Caeciliëvereniging' opgericht met als doel de kerkmuziek weer spirituele en religieuze richting te geven; bovendien diende het Gregoriaans weer de hoogste prioriteit te krijgen en ontdaan te worden van alle oneigenlijkheden die er in de laatste eeuwen waren ingeslopen. *Restauratie!*

Met betrekking tot de nieuwe kerkmuziek eiste men dat dit teruggreep op de polyfone muziek van de 16e eeuw Palestrina. De Duitse Caeciliëvereniging vond navolging in de St. Gregorius-vereniging die in 1878 hier in Nederland werd opgericht. Bekende namen als P.J. Jos Vranken, en Joh. Winnubst gingen het kerkmuzikaal repertoire bepalen. Ook de kerkmuziek van de Italiaan Don Lorenzo Perosi - een warm aanhanger van deze stroming - zou vele lange jaren een plaats behouden op de lessenaars van de kerkkoren. Het orgel kreeg de rol van begeleidingsinstrument.

Orgelbouw

Onder invloed van al deze omstandigheden, de zich wijzigende kerkmuzikale opvattingen, de nieuwbouw van vele kerken, deed niet alleen de vraag naar nieuwe orgels toenemen, maar deed ook het orgel als zodanig veranderen. Zo ontstond er dus met name in katholieke kring

voor de ateliers voor kerkelijke kunst en voor orgelmakers een enorm werkterrein. Het is dan ook niet voor niets dat de orgelmakers vanuit grote stadscentra hun werkterrein uitbreidden. De Adema's deden dat vanuit Amsterdam/ Leeuwarden, de orgelmakers Witte en Maarschalkerweerd domineerden het Utrechtse, de Smitsen het zuiden en de Gebr. Van Dam het noorden. De Ypma's vestigden zich te Alkmaar.

De orgelmakerij van de Ypma's

De orgelmaker Dirk Sjoerds Ypma (1813-1854), afkomstig uit het Friese Bolsward, vestigde zich met zijn broer Lodewijk in 1842 in Alkmaar. Naar alle waarschijnlijkheid leerde hun vader het orgelmakersvak bij Van Gruisen. De vestiging te Alkmaar had alles te maken met een groter werkterrein. Het Herstel van de Bisschoppelijke Hiërarchie in 1853 was de opmaat voor de bouw van talloze nieuwe katholieke kerken. Dirk overlijdt in 1854, waarna Lodewijk Ypma de zaak voortzet en tot grote bloei brengt.

De op dat moment gangbare bouwstijl is neogotisch; zijn orgelkassen zijn dan ook in deze stijl uitgevoerd, toch zijn er ook barokke vormen in zijn oeuvre zoals in Westwoud (1864) en Spierdijk (1875). Beide instrumenten hebben een loze rugwerkkas. Het instrument van Overveen (1866) echter, (een ontwerp van Louis Veneman uit Den Bosch) heeft geen rugwerk.

Het merendeel van de Ypma-orgels heeft 2 manualen voor een hoofdwerk en een bovenwerk, waarbij het pedaal aan het hoofdwerk is aangehangen; een vrij pedaal met enkele stemmen zoals te Westwoud is zeldzaam. De klaviatuur is meestal voor in het orgelmeubel ingebouwd, het instrument te Spierdijk heeft zijkantbespeling. Een in die dagen in zwang komende vrij-

staande speeltafel troffen we aan in het orgel van Purmerend (1883, in 1955 afgebroken). De kleinere éénklaviersinstrumenten (o.a. te Hem/Venhuizen (1898) hebben de klaviatuur aan de zijkant.

Het werkkerrein beslaat hoofdzakelijk de provincies Noord- en Zuidholland, waarbij duchtige concurrentie wordt ondervonden van de firma's Maarschalckerweerd en Witte beiden uit Utrecht en de firma Adema uit Amsterdam. De firma Flaes en Brünjes uit Amsterdam bouwde hoofdzakelijk instrumenten voor reformatorische kerken.

Lodewijk Ypma overlijdt in 1887, waarna zijn weduwe de orgelmakerij voortzet, terwijl de artistieke gang van zaken in handen lag van meesterknecht Johannes Hilboesen. In de jaren negentig ging het de orgelmakerij steeds slechter; een reden hiervoor moet gevonden worden in de heftige concurrentie en de vergaande industrialisering van de orgelbouw.

In 1896 wordt Jacques Vermeulen voor twee jaar bedrijfsleider; hij had al los en vast voor diverse bedrijven gewerkt o.a. voor de firma Maarschalckerweerd, voor wie hij het orgel van de kathedraal van Paramaribo te Suriname opbouwde. Josephus Vermeulen, neef van Jacques, was vanaf 1897 voor de weduwe Ypma werkzaam. In 1900 gaat de weduwe met hem een vennootschap aan; na haar overlijden in 1902 zet Jos Vermeulen het bedrijf voort.

Historische schets van het instrument

Het orgel in de parochiekerk van de St. Georgius te Spierdijk werd gebouwd in 1875 door Lodewijk Ypma, die samen met zijn broer Dirk Sjoerds in 1842 te Alkmaar een orgelmakerij begon. Het instrument werd gebouwd in een prachtig geornamenteerde orgelkas die is toe te schrijven aan het Bossche atelier van J. Goossens & Zn. Het instrument kreeg 20 registers verdeeld over 2 manualen en aangehangen pedaal, dat aan het hoofdmanuaal was aangehangen. Het gehele binnenwerk was ondergebracht in de hoofdwerkkas. De rugwerkkas in de balustrade behelst slechts een schijnfront met aan de koorzijde aangebrachte (muziek)kasten en heeft in technische zin niets van doen met het feitelijke instrument, maar is in architectonische zin onlosmakelijk ermee verbonden en doet anno 1875 verwijzen naar de oude bouwtradities (o.a. in de Barok) waarin een rugwerk als klinkend geheel deel uitmaakte van het totale orgel. Sinds de jaren dertig van de 19e eeuw had men deze bouwstijl al verlaten en het mag dan ook bijzonder genoemd worden dat de Ypma's en de Goossens reminiscenties aan dit verleden in hun werk toepasten, waardoor

juist deze stijl zo uniek genoemd mag worden. We herinneren hier tevens aan het (iets grotere) instrument (1864) in de parochiekerk van Westwoud dat dezelfde opzet met een 'loos' rugwerk kent.

De klaviatuur kreeg een plaats in de rechter zijkant van het instrument. De bouwkosten bedroegen volgens het contract fl 5500, -

Het orgel werd achtereenvolgens onderhouden door de firma Pels uit Alkmaar (ca. 1938) en in de jaren zestig van de vorige eeuw door Jos Vermeulen uit Alkmaar. Schmidt en Tuinman uit Den Helder voerden in 1974 herstelwerkzaamheden uit waarvan een reparatieverslag bewaard bleef, vervolgens ging het onderhoud over in handen van de firma Flentrop te Zaandam. Volgens de archieven is het de firma Pels geweest die in 1938 het instrument wijzigde. Naast een voorstel tot elektrificatie van de speeltractuur - dat gelukkig geen doorgang vond - stelde hij voor een tweetal registers te wijzigen: Op het bovenwerk werden de Salicionaal 4 vt en Fluit travers 4 vt vervangen door respectievelijk een Vox celèste 8 vt (door opschuiving) en een Aeoline 8 vt (door vervanging). Merkwaardigerwijs was ook de Fagot 16 vt verdwenen en was de Trompet 8 vt geplaatst op de pijpstok van de Fagot, waardoor de laatste stok leeg bleef en mogelijk als stempad dienst ging doen? Er zijn aanwijzingen dat de hoofdwerkkas ooit eerder meer naar achteren is geplaatst; de plaats van de trek/muurankers die de hoofdwerkkas stabiliseren is gewijzigd en de onevenredig grote afstand tussen Rugwerk in de balustrade en de hoofdkas wijzen in deze richting. Dit alles zal te maken hebben gehad met het meer ruimte scheppen voor de koorzangers op de orgeltribune.

Dispositie 1875/2010 na reconstructie

Hoofdwerk		Bovenwerk		Pedaal
Bourdon	16 vt			
Prestant	8 vt	Prestant	8 vt	aangehangen
Holpijp	8 vt	Roerfluit	8 vt	
Salicionaal	8 vt	Viola di Gamba	8 vt	
Octaaf	4 vt	Salicionaal	4 vt	
Fluit	4 vt	Fluit Travers	4 vt	
Quint	3 vt	Roerfluit	4 vt	
Octaaf	2 vt	Speelfluit	2 vt	
Mixtuur	2-5 st	Clarinet	8 vt	
Cornet	4 st			
Fagot	16 vt			
Trompet	8 vt			

Manuaalomvang :

C- f'''

Koppelingen:

Manuaal + Bovenwerk; Ped. + Manuaal

Pedaalomvang :

C-c'

Tremulant en ventiel

samenstelling Mixtuur: op 2 voets basis:

C		2 - 1
1/3		
Co		2 2/3 - 2 - 1
1/3		
c'		4 - 2 2/3 - 2 - 1
1/3		
c''		5 1/3 - 4 - 2 2/3 - 2
c'''	8 -	5 1/3 - 4 - 2 2/3 - 2

samenstelling Cornet:

c'	8 - 4 - 2 2/3 - 1 3/5
----	-----------------------

Voorbereiding

Jaren van voorbereiding (vanaf 1998) zijn aan dit project voorafgegaan. Het verwerven van de Monumentenstatus van het orgel leidde in 2007 tot het vaststellen van een subsidie van Rijkswegen, waarna een definitief besluit tot restauratie genomen kon worden. Op 29 juni 2007 werd de overeenkomst gesloten tussen parochiebestuur en de orgelmakers

Gebr. Reil uit Heerde. Als adviseurs traden op de heer Rudi van Straten namens de Rijksdienst voor het Cultureel erfgoed en Jos Laus namens de Katholieke Klokken en Orgelraad. Omdat het Ypma-orgel van Spierdijk nog min of meer voor 90 % in oorspronkelijke staat verkeerde, ging het restauratieplan uit van een herstelplan in de oorspronkelijke situatie van 1875. Stijlvreemde elementen zouden verwijderd worden, ontbrekende elementen zouden hersteld dan wel gereconstrueerd worden. Hoewel er al veel vooronderzoek verricht was om het restauratieplan te kunnen schrijven, diende met name voor de reconstructie van een tweetal registers nog nader onderzoek plaats te vinden. Nauwkeurig onderzoek aan het pijpwerk bracht de wijzigingen van de jaren 30 van de vorige eeuw aan het licht, dit waren op zich eenvoudige herstelwerkzaamheden; daar waar echter een tweetal registers verdwenen was, dienden referentiepunten gevonden te worden in andere Ypma-orgels. Een gezamenlijk bezoek van orgelmakers en adviseur aan de orgels van Westwoud, Langeraar,

't Zand en Rijpwetering leidde uiteindelijk tot een volledig beeld om het orgel van Spierdijk adequaat te kunnen herstellen.

Na de demontage van het instrument volgde een tweetal bezoeken aan de orgelmakerij te Heerde, teneinde het pijpwerk te inventariseren en te komen tot een restauratiemethodiek van de windladen en de overige mechanische delen. Naar bleek hadden veel onderdelen te lijden gehad van vocht en verwarmingsperikelen. Geoxideerde schroeven en andere metalen verbindingen waren hier de stille getuigen van. Ook de windladen vertoonden veel scheurvorming. Als belangrijk element kwam naar voren dat op de locatie Spierdijk nog eens goed gekeken moest worden naar de klimatologische omstandigheden in het kerkgebouw. Daartoe werd in een eerder stadium een tweetal dataloggers (USB-sticks) geïnstalleerd, die alles in kaart konden brengen.

De restauratie

ORGELKAS EN FRONT

Het orgelfront bestaat uit een vijftal geledingen, waarbij de middenpartij met negen pijpen de hoogste is.

De zijtorens tellen elk zeven pijpen. De tussenvelden zijn op typische wijze onderverdeeld in een bekronend pijpveldje boven de engelenfiguren. De geïsoleerde prestantpijpen aan weerszijden van deze tussenvelden geven een uitzonderlijke tekening aan het geheel en doen sterk denken aan de details van het Domorgel te Utrecht. Met name het te Spierdijk loos uitgevoerde rugwerk herhaalt in grote lijnen dit zo bekende front van T.F. Suys. Laatstgenoemd front is voor menig 19e eeuws orgelmaker een bron van inspiratie geweest. Het meubel is voor wat betreft het front en zijkanten gemaakt van eiken en in de was gezet, de achterkant is van witwerkershout en geschilderd. De labia van het frontpijpwerk zijn verguld; de twee zijtorens worden bekrond door engelen

Voor de restauratie van de orgelkas werd het geheel schoongemaakt en behandeld met een anti houtwormpreparaat. Alle beschadigde delen werden hersteld. Luiken en panelen werden goed sluitend gemaakt en het hang en sluitwerk gecontroleerd. Het snijwerk werd gecontroleerd en waarnodig aangeheeld; voor het totaal ontbrekende en niet teruggevonden snijwerk van de onderzijde van de middentoren werd – na het uitbrengen van een aparte offerte – geheel nieuw snijwerk in stijl bijgemaakt. De instrumenten van de musicerende beeldengroep werden hersteld en/of in stijl gekopieerd (trompet en triangel). Het front van de hoofdwerkkas en het front van het ‘loze’ Rugwerk evenals de zijwanden van de hoofdwerkkas werden in de was gezet. De achterwand uitgevoerd in witwerkershout werd opnieuw in de bestaande

grijs/blauwe kleur geschilderd door een plaatselijk bedrijf. Het verwijderen van een niet meer in gebruik zijnde schacht (gewichten van het torenuurwerk) gaf de mogelijkheid een goed stempad compleet met ladder te maken aan de achterzijde van het orgel om de bereikbaarheid van het binnenwerk te verbeteren.

Van de gelegenheid werd tevens gebruik gemaakt alle overtollige leidingen op de orgelkas te verwijderen en nieuwe leidingen in de orgelkas te plaatsen voor werkverlichting. Ook de motorschakelaar werd vernieuwd en op een daartoe meer geëigende plaats aangebracht. Lessenaar- en pedaalverlichting werden op smaakvolle wijze vernieuwd.

In de laatste fase van de restauratie bij het plaatsen van de gereconstrueerde Fagot 16 vt is het vermoeden ontstaan dat de orgelkas in de jaren dertig meer naar achteren (de torennis in) is geplaatst om ruimte voor de koorzangers te winnen; een in die tijd veel voorkomend verschijnsel. Een aantal details ondersteunt weliswaar dit vermoeden, maar zekerheid is er niet; vooral de trekijzers achter de orgelkas zijn van plaats gewisseld... Bij die gelegenheid bleek dat -evenals bij de plaatsing nu - de schalbekers van de Fagot mogelijk wel erg in het zicht kwamen en ver boven de orgelkas uitstaken, terwijl ze voorheen grotendeels wegvielen achter de torentoog. Mogelijk is dit ook een reden geweest om het register compleet te verwijderen, met de aangename bijkomstigheid dat de pijpstok van de Trompet, die men op de plaats van de Fagot posteerde, dan als stempad dienst kon doen. [Ter aanvulling wordt hier vermeld dat een identieke situatie in

de parochiekerk van Langeraar werd aangetroffen en, het moet gezegd worden, een makkelijke bereikbaarheid om daar de twee aanwezige tongwerken te stemmen is er niet!] Het zijn speculaties, ook omdat nader onderzoek niet mogelijk was i.v.m. de bestaande vloerbedekking en underlayment vloer. Voor het nu wederom ontstane probleem is echter een afdoende oplossing gevonden door een nieuw stempad te maken achter de orgelkas.

KLAVIATUUR

De klaviatuur van het instrument bevindt zich in de zijkant van de orgelkas. De manualen werden geheel schoongemaakt, waarbij de in 1938 gewijzigde boventoetsen van manuaal I werden hersteld in de oorspronkelijke vorm. Het losgeraakte beleg is opnieuw vastgelijmd, 18 toetsen werden voorzien van nieuw beleg, waarna het geheel gepolijst werd. De frontons werden vernieuwd.

Het pedaalklavier werd geheel nagezien, versleten stukken aangeheeld en de zwarte verf (aangebracht door Schmidt en Tuijnman?) van de boventoetsen verwijderd. Veren werden gecontroleerd en opnieuw gespannen; bolsters werden vernieuwd om het geheel rammel en trilvrij te garanderen.

De registerknoppen werden waar nodig hersteld; de porseleinen plaatjes schoongemaakt en t.b.v. de oorspronkelijke dispositie opnieuw in stijl bijgemaakt.

MECHANIEK

Het mechaniek van het instrument werd geheel nagezien. Draaipunten, winkelhaken werden gecontroleerd op oxidatie en slijtage, waar nodig werd materiaal in stijl vervangen. Messing draadeinden in de koppeling werden vernieuwd, zodat de te lange draadeinden geen schade meer konden aanbrengen aan de houten gaffels van het koppelmechaniek. Te sterk geoxideerde geleidestiften werden vervangen door nieuwe exemplaren naar voorbeeld van de originelen. Kromgetrokken abstracten werden vervangen. Het gehele mechaniek werd opnieuw ingeregeld en afgesteld. De voor de restauratie geconstateerde taaie speelaard werd hierdoor tot een minimum gereduceerd en thans als soepel, evenwichtig en prettig te bestempelen.

WINDLADEN

Als restauratiemethode is na overleg met de Rijksdienst gekozen voor het uitvullen van de scheuren met hout, het uitlijmen van de cancellen en het geheel met leer te overtrekken. In een aantal schijven zelf zullen dilatatievevoegen (zaagsneden) worden aangebracht om het werken van het houten geheel enigszins te

beperken. Wordt de windlade aan de onderzijde (incl. ventielkast) overtrokken met leer, ook de bovenzijde van de lade wordt voorzien van leer, dat bovendien onder de dammen zal doorlopen. Deze manier van restauratie moet uiteindelijk bijdragen aan het feilloos en winddicht werken van deze windladen. Deze werkwijze geldt voor de twee windladen van het hoofdwerk en de grote lade van het bovenwerk. Aldus werden deze werkzaamheden afgerond. Er is dus geen trekvrĳe plaat aangebracht. De losgeraakte sponsels werden opnieuw spievast ingelijmd en de windladen werden met roodbolus uitgelijmd. Alle belering werd vernieuwd; sleepbanen en de onderzijde van de pijstokken werden voorzien van Liegelindringen om de slepen soepel te laten lopen, alsmede een goede afdichting te waarborgen. De pulpeten zijn in stijl vernieuwd, de ventielen gevlakt en van nieuw leder voorzien. De ventielveren zelf werden op spanning gecontroleerd; trekogen van ventielen en pulpeten werden opnieuw gefestonneerd.

Roosters en hangers werden hersteld en waar nodig aangevuld en gewijzigd om de te reconstrueren dispositie weer een plaats te geven, hiertoe werd ook een aantal van de oorspronkelijke boringen in de stokken – in 1938 gewijzigd – in ere hersteld.

Ter voorkoming van het scheef zakken van pijpwerk van het hoofdwerk (Prestant 8: cO – eO, Salicional 8 (idem) en Octaaf 4 C-F) en bovenwerk (Prestant 8 cO- cisO; Viola di Gamba cO-cisO) werden na overleg gaandeweg het werk extra hangers en stiften aangebracht. De motorenlade voor de grootste pijpen van de Bourdon 16 vt werd schoongemaakt. Spinthout werd verwijderd en vervangen door nieuw eiken, waarna het geheel behandeld werd tegen houtworm.

WINDVOORZIENING

De dubbelvouws magazijnbalg werd geheel opnieuw in het leer gezet. De schepbalgen kregen eveneens nieuw leer en werden wederom in functie gesteld. De oude nog aanwezige windzicht aan de achterzijde van het orgel werd in ere hersteld. De windmachine werd vervangen door een nieuwe geruisloze ventilator met regulator; het geheel werd in een nieuwe dempkist geplaatst. Tussen reguleur en motorkanaal werd een labyrint aangebracht om een zo stil en rustig mogelijke windtoevoer te realiseren. Proefondervindelijk werd de winddruk gecorrigeerd. De door mij in 1998 gemeten winddruk van 71 mm WK werd te laag bevonden, uiteindelijk zijn we in overleg uitgekomen op 79 mm WK, een van de parameters die bij Ypma regelmatig terugkeert. De toonhoogte is $A = 435$ HZ. De kanalisaties werden op dichtheid gecontroleerd en waar nodig gedicht en opnieuw verlijmd. De loden conducten werden hersteld en opnieuw ingelijmd en indien nodig vervangen door nieuwe. De tremulant werd hersteld.

PIJPWERK

Al het metalen en houten pijpwerk werd schoongemaakt en geïnventariseerd op inscripties en mensuren door adviseur en orgelmaker. Deze maten zijn in een gedetailleerd dossier opgenomen.

Het houten pijpwerk had evenals de windladen veel geleden van de klimatologische omstandigheden in het kerkgebouw. Alle lijmnaden moesten hersteld worden; scheuren werden ingefreesd en opnieuw voorzien van stroken hout; steminrichtingen werden sluitend gemaakt. Waar nodig is het pijpwerk behandeld tegen houtworm.

Het metalen binnenpijpwerk is uitgedekt, beschadigde bovenranden en zgn. varkenssnuitjes zijn hersteld. Om verdergaande oxidering enigszins een halt toe te roepen zijn een aantal pijpvoeten bestreken met verdunde metaallak. Het papier tussen de hoeden van de gedekte registers is vernieuwd. De tongwerken zijn hersteld. T.b.v. de Trompet werden nieuwe bekens gemaakt ter vervanging van de niet oorspronkelijke zinken bekens (1938), evenals de zinken stevels in het groot octaaf, die eveneens vervangen werden door (orgel) metalen exemplaren. De herintonatie van de Trompet heeft veel zorg gekend;

een van de problemen was dat de koppen waren geoxideerd. Na het reinigen blijkt materiaalverlies op te treden tussen de kelen en de koppen. Daar de kelen ook nog een cilindrische vorm hebben i.p.v. conisch, zijn deze kelen niet goed passend terug te plaatsen. Om dit probleem nu op te lossen zijn in de koppen metalen ringen gesoldeerd waarin de kelen passend vastzitten. De in 1938 aangebrachte kernsteken in de laag klinkende registers zijn zo goed als mogelijk dicht gewreven van onderuit de kern, waarna het oorspronkelijke klankbeeld hersteld kon worden door het pijpwerk per register op intonatie na te lopen en te corrigeren.

Ter reconstructie van de oorspronkelijke dispositie werd een drietal registers gereconstrueerd:

- De Salicionaal 4 vt in 1938 verschoven tot Vox Celeste (af C0) werd op de oorspronkelijke boringen teruggeplaatst en in de discant aangevuld.
- De Fluit Travers was verloren gegaan en vervangen door een stijlvreemd als labiaalregister uitgevoerde Aeoline 8 vt. Dit register werd gekopieerd naar het enige nog aanwezige voorbeeld in de RK parochiekerk van Rijpwetering (Ypma, 1873). Groot octaaf gecombineerd met de Roerfluit 4 vt. Boringen in de pijpstock heropend.
- De eertijds verwijderde Fagot 16 vt werd gereconstrueerd naar het voorbeeld van het enige exemplaar in de RK parochiekerk van Langeraar (Ypma, 1875). De grootste zes pijpen van dit register staken van oorsprong door het dak van de orgelkas. Vanwege het "gezicht" zijn deze pijpen nu verkropt en rusten in speciale houten steunblokken op de zijtoeren van het front. Zie ook de paragraaf over de orgelkas en het front.

Het frontpijpwerk werd opgerond, schoongemaakt en waarnodig hersteld. De labia werden voorzien van nieuw rozenobel bladgoud.

KLANKIMPRESSIE

De klankwereld van de Ypma's ontwikkelt zich vanuit het klassieke Hollandse orgelidoom tot een instrument waar langzaam maar zeker orkestinstrumenten in het klankpalet worden opgenomen. Het kerkorkest heeft immers afgedaan (Provinciaal Concilie, 1865). De disposities krijgen registers als Viola di Gamba, Salicionaal (strijkend register) en Speelfluit. Het zogenaamde zachte Bovenwerk was een zachte afspiegeling van het hoofdwerk en was bedoeld voor de zachte tussenspelen. In die zin contrasteren de gelijknamige registers op de verschillende klavieren. Een deftig Hollands plenum van Prestant 8, Octaaf 4, Quint 3, Octaaf 2 en Mixtuur vormt de basis op het Hoofdwerk, als tegenwicht vinden we dan op het Bovenwerk een combinatie van Prestant 8, Roerfluit en Speelfluit. Opvallend en verscheiden zijn de Salicionaal 8 (HW) en de Viola 8 van het Bovenwerk, de combinatie van Salicionaal 4 met Prestant 8 of Viola levert bijzondere contrasten op. De fluiten –zowel in de 8 als 4-voetsligging - hebben een mooi en diep karakter, bijzonder geslaagd is de reconstructie van de Fluit Travers die met zijn dubbele lengte een edele aanspraak heeft. De Trompet heeft een mooi –niet te luid - karakter en krijgt mede door zijn Franse koppen en kelen in combinatie met de welluidende Cornet het effect van een Frans Grand Jeu. De gereconstrueerde Fagot 16 vt geeft een onwaarachtige mooie baslijn aan het geheel. Het register is nadrukkelijk aanwezig. Bijzonder is het doorslaande tongwerkje "Clarinet". In vergelijking met de Trompet en de Fagot heeft dit register een weker karakter, het staat dan ook niet voor niets op het Bovenwerk met haar zachte geluiden; de aanspraak van het register is zeer goed, de klank buitengewoon fraai. Het pedaal kent geen zelfstandige registers, maar is aangehangen aan het Hoofdwerk. Ondanks de vergroting van het kerkgebouw aan het eind van de 19e eeuw klinkt het orgel in de gehele ruimte evenwichtig en present. De herplaatsing van de Fagot 16 vt maakt duidelijk dat de klank van het orgel in de ruimte weer compleet is. Een fraai herboren instrument!

Tot slot

Met de restauratie van dit orgel heeft de parochie van Spierdijk een herboren instrument terug. Het past vanaf deze plaats de orgelmakers geluk te wensen met dit fraaie resultaat. Met een groot gevoel van betrokkenheid en aandacht voor het detail hebben zij hier voortreffelijk werk afgeleverd. Een prettige bijkomstigheid was dat er geen druk op het restauratieproces zat. Op deze manier kon het materiaal na restauratie en terugplaatsing op locatie zich weer even zetten. Ook voor de afwerking van de intonatie was dit een weldadige bijkomstigheid. Ook de parochie en alle betrokkenen mogen gecompliceerd worden met het bereiken van deze mijlpaal; proficiat!

Rijswijk, september 2010

Jos Laus

Adviseur voor [historische] pijporgels (Kath. Klokken en Orgelraad)

Lid van het College van Orgeladviseurs Nederland (CvON)

Bronnen/ literatuur

Parochiearchief gedeponeerd te Hoorn
Doctoraalscriptie RU te Utrecht - drs. W. Loos
Het Historische Orgel in Nederland 1872-1878
Nationaal Instituut voor de Orgelkunst, 2005
Archief:

Kath. Klokken en Orgelraad te Leimuiden
Firma Pels & Van Leeuwen te 's- Hertogenbosch
Firma Vermeulen (thans Firma Flentrop te Zaandam)

Orgelmakerij Reil

(tekst grotendeels letterlijk overgenomen uit een publicatie van Fred Matter t.b.v.

de actuele website van de orgelmakerij Reil)

De stichter en naamgever van wat nu Orgelmakerij Reil b.v. heet, was geen Nederlander maar een Duitser, Johann Reil, in 1907 in München geboren. Hij leerde al vroeg het vak bij orgelmakers in Beieren en kwam in 1928 bij Zimmermann

& Schäfer in Basel terecht. Voor deze firma reisde hij in 1929 naar Nederland, het staat niet vast met welk doel. Eén verhaal zegt dat hij in het Tuschinski-theater in Amsterdam een orgel moest opbouwen. Zeker is dat hij besloot in Nederland te blijven en hier bij verschillende orgelmakers werkte, als laatste bij De Koff in Utrecht. Nadat deze hem, als gevolg van de algemene economische malaise, had moeten ontslaan, stichtte Johann in 1934 in Rotterdam een eigen bedrijf, dat hij Eerste Nederlandsche Orgelonderdelen Fabriek noemde en dat na drie naamswijzigingen in 2009 zijn 75-jarig bestaan zou vieren. Het was aanvankelijk niet meer dan een toeleveringsbedrijf voor andere orgelmakers: er werden houten pijpen, windladen, speeltafels, pedaalklavieren en allerlei andere 'accessoires' gemaakt. In 1937 verhuisde het bedrijf naar Heerde, waar Johann het meisje had leren kennen dat later zijn vrouw werd.

In Heerde bouwde Johann Reil in 1938 zijn eerste 'eigen' orgel. Het ging om een instrument met elektrische tractuur – dat was in de orgelbouw van die jaren naast (elektro-)pneumatiek het meest gangbare systeem – en bestemd voor de gereformeerde kerk in IJmuiden-Oost. Veel later, in 1948, bouwde Johann zijn eerste geheel mechanische orgel, voor de gereformeerde kerk in Arnemuiden. Dat gebeurde waarschijnlijk vooral op zakelijke gronden: de bouw van mechanische orgels was in die tijd een optie naast andere. Dat verklaart bijvoorbeeld ook waarom in de jaren 1938-'48 behalve kerkorgels ook salonorgels en zelfs harmoniums de werkplaats van Reil verlieten. Maar in de jaren '50 werd voor veel Nederlandse orgelmakers, Reil niet uitgezonderd, het mechanische orgel meer en meer de norm. Dat had te maken met nieuwe ideeën over orgelbouw, die vooral toepassing vonden in instrumenten van Scandinavische bouwers, met name de Deense firma's Frobenius en Marcusen. De laatste zou in Nederland furore maken met o.a. een nieuw orgel in de Utrechtse Nicolaikerkerk (1957).

Nadat Johann Reil in 1960 onverwachts was overleden, zetten zijn twee zoons Han en Albert, destijds twintig en zeventien jaar oud, samen met hun moeder en het personeel het bedrijf voort. De taakverdeling tussen de broers kwam globaal hierop neer dat Han verantwoordelijk werd voor de klank van elk orgel en Albert voor het ontwerp en de techniek. Onder hun leiding kwam het bedrijf opnieuw tot bloei. Er werden nu uitsluitend mechanische orgels gebouwd, van zeer goede kwaliteit en gewaardeerd door opdrachtgevers, organisten en publiek. Toch misten ze één ding, merkten de broers Reil al spoedig: een eigen geluid. Hun nieuwe orgels leken vooral op andere nieuwe orgels, van henzelf en van collega-orgelmakers. En naarmate ze meer betrokken raakten bij restauratiewerk, werd hun ook steeds duidelijker dat die nieuwe orgels lang niet zo goed klonken als de meeste oude. Mede dank zij de kennismaking met organist en orgeladviseur Klaas Bolt (1927-1990) kwamen ze er ook achter waarom dat zo was. Na het Schnitger-congres dat in 1969 in Groningen werd gehouden besloten de gebroeders Reil het roer om te gooien en zich voortaan te oriënteren op de grote namen uit de bloeitijd van de orgelbouw van de zestiende tot de achttiende eeuw, om te beginnen Nederlandse en Duitse orgelmakers.

Het eerste Reil-orgel dat vanuit een wezenlijk ander concept tot stand kwam, was het instrument dat in 1970, onder advies van Klaas Bolt, werd gebouwd voor de Ontmoetingskerk in Dieren. Het trok sterk de aandacht en maakte veel reacties los, positief en negatief. Een echte doorbraak was het besluit om voor een nieuw te bouwen orgel in de Prinses Julianakerk in Scheveningen een historisch instrument als voorbeeld te nemen. De keuze viel op het Schnitger-orgel van de Jacobikerk in Uithuizen, de kopie werd opgeleverd in 1973.

Het uitgangspunt voor de orgelmakers Reil is altijd geweest, instrumenten te maken waarop organisten hun muzikale bedoelingen optimaal kunnen realiseren. Vanuit die gedachte worden de nieuwe orgels verder ontwikkeld en verfijnd, terwijl bij restauraties voortdurend wordt gezocht naar een goede balans tussen moderne praktijk en historische context. Groeiend inzicht wordt steeds weer vertaald in nieuwe vaardigheden en technieken. Hierdoor is ook internationale belangstelling gewekt, zelfs ver buiten Europa: er staan Reil-orgels tot in Canada, Nieuw Zeeland en Japan

Opdrachten uit Duitsland waren er nog niet veel, maar in de jaren 2004-'07 schreef Reil ook in dat land geschiedenis met de reconstructie van het Wiegleb-orgel in de St. Gumbertuskirche in Ansbach (Beieren), een instrument uit 1739 met 47 stemmen en voortkomend uit een wat andere klanktraditie dan die waarin Reil tot dan toe vooral expertise had opgedaan. Het resultaat is bekend geworden als de grootste prestatie uit de aan onderscheidingen toch

al rijke geschiedenis van Orgelmakerij Reil. Direct daarop volgde een nieuw orgel (41 stemmen) voor de RK St. Nikolauskirche in het Beierse Rosenheim, opgeleverd in 2009.

De meeste opdrachten kwamen en komen overigens nog steeds uit eigen land. Het aantal sinds 1985 door Reil in Nederland nieuw gebouwde of geres-
taureerde orgels ligt boven de zestig. Daaronder waren enkele heel bijzondere projecten, zoals de restauratie van het Bader-orgel (1643) met uitbreiding door Timpe (1815) in de St. Wallburgiskerk in Zutphen. Het resultaat, dat zowel recht deed aan het zeventiende- als aan het negentiende-eeuwse orgel en opgeleverd werd in 1996, heeft vrijwel iedereen met bewondering vervuld. Aansluitend bouwde Reil in één moeite door een nieuw koororgel van 29 stemmen voor de Bovenkerk in Kampen, dat eveneens alom als een meesterstuk is beoordeeld.

Nog maar net begonnen is de restauratie van het Schnitger-orgel in de Der Aa-kerk in Groningen (1699-1702), net als het Zutphense orgel een project met veel voetangels en klemmen, waar Reil al heel lang bij betrokken is. Er is altijd veel te doen geweest rond dit instrument en dat is geen wonder, want het heeft terecht wereldfaam en velen zien uit naar de voltooiing van de restauratie die nu gaande is.

Naast deze spectaculaire projecten zijn door de jaren heen nog talloze kleinere opdrachten voor nieuwbouw, restauratie en renovatie uitgevoerd. Speciale vermelding verdienen de in totaal 41 huisorgels (van acht tot twaalf stemmen over twee klavieren en vrij pedaal) die door Reil zijn gemaakt voor opdrachtgevers overal ter wereld. De technische en artistieke precisie die nodig is voor de bouw van een huisorgel is ook aan de bouw van grotere orgels ten goede gekomen.

Orgelmakerij Reil staat erom bekend dat de lat er elke keer weer iets hoger wordt gelegd. Ook nu weer staat het bedrijf voor een project zoals zich nog niet eerder heeft voorgedaan. Het gaat om een opdracht van de Stichting Orgelpark in Amsterdam om een studiekopie te maken van het oudst bewaard gebleven orgel van Nederland, door Peter Gerritsz in 1479 gebouwd voor de Nicolaikerkerk in Utrecht, zonder het rugpositief waarmee het in 1547 werd uitgebreid. Het is al een wonder dat het instrument, dat gedurende vier eeuwen tal van wijzigingen heeft ondergaan en sinds 1885 niet meer is bespeeld, grotendeels bewaard gebleven is. Het is waarschijnlijk het meest bestudeerde orgel van Nederland, de hoeveelheid onderzoek die aan dit orgel is – en nog steeds wordt – verricht, is allang niet meer in geld uit te drukken.

Hier komt in beeld de samenwerking van Orgelmakerij Reil met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (voorheen 'Monumentenzorg'). De Rijksdienst heeft een enorme expertise opgebouwd rond de ruim 1600 monumentale orgels die Nederland rijk is. Orgelmakerij Reil en collega-orgelmakers voegen daar voortdurend de resultaten van hun eigen restauratieonderzoeken aan toe, zodat daar een immense 'kennisbank' is ontstaan die uniek is in de wereld en van onschatbare betekenis voor de kwaliteit van het restauratiewerk. Na het overlijden van Albert Reil, de jongste van de broers, in 2001, is de leiding van het bedrijf overgegaan in de handen van zijn neef Hans Reil, een zoon van Han. Hans heeft, voordat hij in 1993 in dienst van het bedrijf trad, aan de Technische Universiteit Enschede zijn studie werktuigbouwkunde afgerond. Daarna heeft hij zich vooral verdiept in de klankgeving. Zijn verantwoordelijkheid omvat nu alle aspecten van de orgelbouw. Met deze derde generatie Reil aan de leiding van het bedrijf wordt de lijn uit het verleden doorgetrokken naar de toekomst: respect voor de traditie, daar begint het mee, maar er vervolgens creatief mee omgaan, daar komt het uiteindelijk op aan.

De beschreven opgedane kennis en ervaring is vanzelfsprekend ook gebruikt bij de restauratie van het fraaie Lodewijk Ypma-orgel in de parochiekerk H. Georgius te Spierdijk. Een instrument dat 125 jaar na de bouw - en na een restauratieperiode van 18 maanden - nu weer de bijzondere oorspronkelijke kwaliteit van de orgelmaker Ypma kan laten zien en horen!